

Život Dželaluddina Rumija: Neposredno iskustvo ljudske raznolikosti

Munir Drkić

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Ovaj rad predstavlja specifičan pogled na život Dželaluddina Rumija, čuvenog perzijskog pjesnika i islamskog gnostika iz 13. stoljeća. U radu su opisani Rumijevo porijeklo, život u djetinjstvu, put od rodnog Belha u Horasanu do Konje u Maloj Aziji i život u Konji; zatim upoznavanje s različitim poznatim ličnostima njegovog vremena i trag koji su ta poznanstva ostavila na njemu. Period u kojem je živio ovaj pjesnik i gnostik bio je vrijeme velikih društvenih promjena u islamskom svijetu i podneblju u kojem je Rumi proveo većinu svoga života, čemu je također posvećena pažnja u ovome radu.

Autor posebno želi naglasiti jednu crtu u Rumijevom životu, a to je neposredno i golemo iskustvo ljudske raznolikosti. Takvo iskustvo odredilo je i karakter Rumijevih djela, što se opet najjasnije vidi u *Mesnevi*, djelu u kojem on nastoji svojim sljedbenicima, i općenito recipijentima svoje poezije, prenijeti poduku i pokazati ispravan životni put. Rumi je čitav svoj život proveo među pripadnicima različitih etničkih skupina, baštinicima različitih kultura, sljedbenicima različitih religija i govornicima različitih jezika, a takvo životno iskustvo iznjedrilo je *Mesnevi* kao djelo goleme tolerancije i prepoznavanja pluralizma u raznim oblicima.

NE POSTOJI KLASIČNI PERZIJSKI AUTOR o čijem je životu napisano koliko o životu Dželaluddina Rumija. S obzirom na to da su se njegovim životopisom bavili mnogi, logično je da postoje različite verzije događaja koji se odnose na ovoga pjesnika, gnostika i mislioca.¹ Međutim, jedno je sigurno: upoznavanje s različitim ljudima

¹ Tri primarna i najznačajnija izvora za izučavanje Rumijeve biografije jesu: 1. Djelo *Ebtedānāme* koje je napisao njegov sin Bahā'oddīn Walad, poznatiji pod imenom Soltān Walad. Kritičko izdanje ovoga teksta napravio je Ćalāl Homā'ī 1315/1936. godine (Vidjeti: Soltān Walad 1315), a u posljednje vrijeme opširnu studiju o ovome djelu napisao je Mohammad 'Alī Mowahhed (Vidjeti: Mowahhed 1387). 2. Biografija pod naslovom *Resāle-ye Sepahsālār* ili *Resāle-ye Xodāwandgār*; napisana rukom Farīdūna Ahmada Sepahsālāra, koji je bio Rumijev sljedbenik oko četrdeset godina. Kritičko izdanje ovoga teksta napravio je Badī'ozzamān Forūzānfar i naslovio ga *Resāle dar ahwāl-e Moulānā Ćalālodđīn* (Vidjeti: Sepahsālār 1325). 3. Nezaobilazan izvor svima koji se bave izučavanjem života Dželaluddina Rumija jeste djelo Šamsoddīna Ahmada Aflākija, Rumijevo unuka. Aflākī je napisao knjigu pod naslovom *Manāqeb al-ārefīn*, koja predstavlja životopis Mevlane, njegovih sinova i prvih predvodnika melevijskog sufijskog reda. Knjiga je od neprocjenjive vrijednosti kao izvor informacija o Rumijevoj porodici i historiji sufizma u 13. stoljeću. Ne treba zaboraviti ni djela samoga Dželaluddina Rumija, a naročito se neki događaji iz njegova života mogu prepoznati u *Pismima* (Maktūbāt), koja je pisao poznanicima i poznatim ličnostima svoga vremena, i knjizi *Tajne uzvišenosti*, zbirci predavanja i propovijedi koja je nakon njegove smrti sakupio njegov sin Sultan Veled (Vidjeti: Rumi 2011).

Od savremenih izvora Rumijeve biografije na perzijskom jeziku najznačajnija je Forūzānfarova studija o njegovom životu, djelima, vremenu i savremenima, prvi put štampana 1954. godine. (Vidjeti: Forūzānfar 1387) Ova je knjiga najčešće citirana među kasnijim Rumijevim biografima, koji su iz klasičnih izvora manje-više prenosili one informacije o Rumijevom životu koje je upravo Forūzānfar smatrao relevantnima. Između nekoliko Zarrīnkubovih knjiga o Rumiju, ona koja se bavi njegovom biografijom jeste knjiga pod naslovom *Pelle pelle tā molāqāt-e Xodā*, napisana naučnopopularnim stilom. Ta je knjiga još prije desetak godina doživjela svoje dvadeseto izdanje u Iranu. (Vidjeti: Zarrīnkūb 1381) U novije vrijeme 2008. godine iz štampe je izašla zanimljiva studija o životu Rumija, najviše o njegovoj povezanosti sa Šemsom Tabrizijem, koja na oko pet stotina stranica razmatra Rumijev život, vrijeme, geografska podneblja u kojima je boravio i najznačajnije ličnosti s kojima se susretao (Vidjeti: Dākānī 1387) Od brojnih izvora na turskom jeziku vrijedi istaći knjigu Abdūlbakija Gōlpīnarlija pod naslovom *Mevlana Celaleddin: Hayati, felsefesi, Eserlerinden Seçmeler*, koja je između ostalog prevedena i na perzijski jezik (Vidjeti: Golpīnārli 1384). Od autora koji su pisali na engleskom jeziku svojim pisanjem o Rumiju ističe se Annemarie Schimmel s nekoliko svojih knjiga. Osim nje, o Rumijevom životu pisali su još Nicholson, Arberry, Chittick i mnogi drugi. Međutim, najopsežnija studija o

i narodima već od djetinjstva i rane mladosti pratilo je Dželaluddina Rumija i bilo je sastavni dio njegovog života. Mnogobrojna putovanja, ali i svakodnevni život s najrazličitijim ljudima, čine Rumija i danas izuzetno zanimljivom ličnošću. Rumija i njemu slične – a takvi su u iranskoj tradiciji bili njegov savremenik *Sadi Širazi* (Sa'dī Šīrāzī) i pjesnik *Nasir Husrev* (Nāser Xosrou) – koji su putovali prostranstvima islamskoga svijeta u tom periodu možemo nazvati “građanima svijeta” u onom smislu kako su, zahvaljujući napretku tehnologije putovanja i komunikacije, postali česta pojava tek u posljednje vrijeme. (Virani 1999: 8) Sve to najbolje je sažeto u jednom Rumijevom stihu kojeg navodi njegov biograf Aflākī. U tom stihu Rumi naglašava kako je životni put koji je imao smatrao svojom privilegijom i prednošću.

Iz Horasana si me povukao i Grcima me doveo
 Da se s njima pomiješam, da moj put bude ispravan.
 (Aflākī 1959: 207)

Dželaluddin Rumi živio je u 13. stoljeću, u kojem su se desile goleme promjene u islamskom svijetu, a naročito u onome dijelu koji je bio naseljen govornicima njegovog maternjeg, perzijskog jezika. To je stoljeće u kojem su Mongoli do temelja porušili i uništili sve najznačajnije gradove u Iranu i šire, a ljudske i materijalne žrtve bile su nesagledive. Od Semerkanda i Buhare, preko Belha i Nišabura, i konačno do Bagdada nestajala su najveća središta kulture i civilizacije tog doba. Dovoljno je kazati to da se historija Irana od dolaska islama dijeli općenito na dva perioda: period prije mongolske invazije i period nakon te invazije. S druge strane, teritorija na kojoj su živjeli

Rumijevom životu i djelima ne samo na engleskom već i uopće dosad napisana jeste knjiga Franklina D. Lewisa *Rumi: Past and Present, East and West. The Life, Teachings and Poetry of Jalāl al-Dīn Rumi* (Vidjeti: Lewis 2008).

Dosad na bosanskom jeziku nije napisana zasebna studija o životu i djelu Dželaluddina Rumija. Bećir Džaka pisao je o njegovom životu, djelu i idejnim načelima u pregledu klasične perzijske književnosti (Džaka 1997: 315–329), a Namir Karahalilović dao je kratak osvrt na Rumijev život i djela, s naglaskom na *Tajne uzvišenosti* u predgovoru prijevoda ovoga djela na bosanski jezik (Vidjeti: Karahalilović 2011). Veoma kratak osvrt na Rumijev život dao je i Džemal Ćehajić u jednoj fusnoti u prijevodu djela *Bulbulistan* autora Fevzije Mostaraca (Vidjeti: Mostarac 2003: 13–14).

muslimanski narodi širila se na području Male Azije usljed osvajanja koja su provedena pod vlašću Seldžuka, ali ta osvajanja u pravcu zapada općenito se ne mogu po svome značaju mjeriti sa razaranjima koja su dolazila s istoka. Međutim, bitno je naglasiti da je islamski svijet u 13. stoljeću bio mnogo jači u kulturnom smislu nego u političkom, pa tako pad Abasida i invazija Mongola nisu mogli u potpunosti prekinuti kulturne veze od prije i nakon tih strašnih događaja. (Ġa'fariyān 1378: 15). Dokaz kulturnog kontinuiteta jeste i činjenica da se 13. i 14. stoljeće u perzijskoj književnosti označavaju kao zlatni period, period u kojem su stvarali autori kao što su bili Dželaluddin Rumi, *Sadi Širazi* (Sa'dī Šīrāzī) i *Hafiz Širazi* (Hāfez Šīrāzī).

Rumijevo puno ime jeste *Mevlana Dželaluddin Muhammed Belhi Rumi Bekri* (Moulānā Ġalāloddīn Mohammad Balxī Rūmī Bakrī). Vlastito mu je ime Muhammed, a nadimak po kojem je ostao poznat jeste Dželaluddin (Forūzānfar 1387: 25). Pošto potječe iz Belha, nosi nadimak i Belhi, ali je ipak u svijetu najpoznatiji kao Rumi, a to ime nosi prema podneblju u kojem je proveo najveći dio svoga života (Rūm, Mala Azija). Po majčinoj liniji vjerovatno je potomak prvog halife *Ebu Bekra* (Abū Bakr) i zato nosi nadimak Bekri. Kasnije je od strane svojih pristalica i učenika prozvan Mevlana (naš gospodar). Danas je u Iranu i na Istoku poznat kratko pod imenom Moulawī ili Moulānā Ġalāloddīn, dok je na zapadu poznat kao Dželaluddin Rumi.

Rodio se 1207. godine u malom gradu po imenu *Vahš* (Waxš) na prostoru današnjeg Tadžikistana, koji je u administrativnom i kulturnom smislu pripadao gradu Belhu, a Belh se danas nalazi na teritoriji države Afganistan.² Belh je grad koji se nalazio na čuvenom putu svile, a od davnina je značajan u iranskoj tradiciji.³ U periodu od islamizacije do

² Rumi na jednom mjestu u *Mesneviji* (III: 3319) spominje grad Vahš, aludirajući na njega kao na izuzetno udaljeno mjesto.

³ Belh (grčki *Bactra*, staroperzijski *Bāxtar*) bio je prijestolnica pokrajine *Bāxtar/Bactria*. Još u 6. stoljeću prije nove ere prvi ahemenidski vladar, Kir Veliki, osvojio je ovaj grad i od njega načinio prijestolnicu svoje XII satrapije, tako da je već od tada Belh dio teritorije Perzijskog carstva. Kasnije ga je osvojio Aleksandar Makedonski, ali uz velike teškoće i veoma snažne otpore, budući da je Belh bio snažno vojno uporište Ahemenida. Nakon toga, u različitim historijskim periodima uvijek je bio značajno središte i grad u kojem je živio velik broj plemićkih porodica. Tako je ostalo i u periodu nakon dolaska islama, sve do 13. stoljeća. Marco Polo opisao ga je kao veliki plemićki grad. Belh je bio čuven po mnogim naučnicima, književnicima i drugim istaknutim ličnostima iz perzijske tradicije. Danas je on tek selo u sjevernom Afganistanu. O

mongolskih osvajanja smatran je jednim od četiri najznačajnija grada u Velikom Horasanu⁴, pored Buhare, Semerkanda i Nišabura. (Dākānī 1387: 76) Zlatno doba tih gradova bila su prva stoljeća islama do velike najezde Mongola u 13. stoljeću, kad su svi srušeni do temelja, i više nikad nisu dostigli prethodni nivo razvoja niti značaj koji su izgubili tada. Rumi potječe iz stare i ugledne porodice učenjaka i propovjednika iz Belha. Njegov otac, *Behauddin Veled* (Bahā'oddīn Walad) bio je sam dobro poznat i cijenjen *učenjak* (‘ālem) i *propovjednik* (wā‘ez) u ovome gradu. Njegove su propovijedi i obraćanja bili uvijek dobro posjećeni, a imao je i velik broj pristalica, tako da je prozvan *sultanom učenjaka* (soltān al-‘olamā). Autor je jednoga djela pod naslovom *Ma‘āref*. U to je vrijeme Belh bio pod upravom dinastije Harezmida, a Behauddin Veled bio je s njima u rodbinskoj vezi i dobrodošao na njihovom dvoru. No, pošto je u međuvremenu postao veoma cijenjen i omiljen među narodom, te pošto je bio neovisan u svojim razmišljanjima, to je vjerovatno izazvalo zavist i podozrivost kod vladara, tako da su se bliskost i prijateljstvo vremenom pretvorili u neprijateljstvo. (Džaka 1997: 319) Zbog sukoba s *Muhammedom Harezmšahom* (Mohammad Xārazmšāh), ali najprije zbog narastajuće prijetnje od Mongola, Rumijev otac 1213. godine s porodicom napušta Belh. Kratko se zadržao u Semerkandu, gdje je Dželaluddin bio svjedokom osvajanja ovoga grada od strane Harezmida⁵, a potom se ponovo vraća u rodni kraj. Brzo zatim opet kreće prema zapadu s namjerom da obavi Hadždž, ali i da zauvijek napusti Belh.⁶

Belhu u prijeislamskom periodu vidjeti: Grenet 1988a, a o tom gradu od dolaska islama, naročito do invazije Mongola vidjeti: Grenet 1988b.

⁴ Veliki Horasan odnosi se na teritorije Horasana i Transoksanije. Danas su to istočni dio Irana, većina teritorije Afganistana, dijelovi Tadžikistana i Turkmenistana, te veći dio države Uzbekistan. Horasan je oduvijek bio jedna od najznačajnijih iranskih teritorija, a posebno u periodu od dolaska islama do mongolskih razaranja u 13. stoljeću. To je teritorija na kojoj je izrastao novoperzijski jezik i na kojem je stasala klasična perzijska književnost.

⁵ Taj je događaj kasnije Rumi opisao u jednom od svojih predavanja. Vidjeti: Rumi 2011: 241.

⁶ U to je vrijeme u Belhu živio i poznati šiitski teolog i filozof *Fahrudin Razi* (Faxroddīn Rāzī). U nekim izvorima stoji da je Behauddin Veled jedne prilike govorio nešto protiv Razija, a Razi je bio lični učitelj Muhammeda Harezmšaha i jedan od vodećih naučnika tog vremena. Taj se Behauddinov postupak navodno nije dopao vladaru pa je Behauddin bio prisiljen napustiti grad, ili ga je sam odlučio napustiti i ne vratiti se u njega dok je Harezmšah živ i dok je njegova dinastija na vlasti. (Vidjeti: Forūzānfar 1387:

Na putu prema Bagdadu i Mekki njihov karavan morao je proći kroz Nišabur, a postoji predaja kako se Behauddin Veled u tom gradu susreo s čuvenim perzijskim pjesnikom *Feriduddinom Attarom* (Farīdoddīn ‘Attār), koji je tada bio veoma star. Predaja kaže da je Dželaluddin, koji je tada bio još uvijek mali dječak, dobro shvatio neku sufijsku raspravu između njegovog oca i starog pjesnika. Attar je to uočio i kazao da će on u budućnosti postati veoma poznat i cijenjen, te mu na poklon dao rukopis svoga djela *Knjiga tajni* (Asrār-nāme), rekavši njegovom ocu: “Tvoj će sin ubrzo postati buktajući plamen u srcima svih zaljubljenika u Boga”. (Chittick 2005: 20) Međutim, vjerovatno se taj susret nije ni desio, s obzirom na to da ga ne spominje ni jedan od tri primarna izvora za izučavanje Rumijeve biografije, već se prvi put susreće jedno i pol stoljeće nakon toga, u *Hronici pjesnika* (Tazkere al-šo‘arā) autora Doulatšāha Samarqandija. Mnogi su pisci biografija poslije toga prihvatili ovu interpretaciju kao istinitu, te ona tako zauzima svoje mjesto u pregledima Rumijeve biografije. Ipak, takav bi susret bio isuviše važan, ako se desio, da ga ne zabilježe Rumijev sin, učenik ili unuk. Osim toga, poznato je da je Rumi izuzetno cijenio Attarovu poeziju i da ju je često citirao na svojim predavanjima. Da se susreo s ovim pjesnikom, teško da bi to propustio spomenuti kasnije svojim učenicima i pristalicama.⁷

Iz Nišabura je Behauddin Veled sa svojim saputnicima nastavio prema Bagdadu, gdje je lično od abasidskog halife bio zamoljen da

32–33; Džaka 1997) No, sukob s Razijem vjerovatno nije bio prevashodni razlog što je Behauddin napustio rodni grad. Behauddin jeste za Razija i Behramšaha napisao da su se udaljili od ustaljene religijske prakse, iako im to nikad nije kazao u lice. I ako je rekao nešto protiv njih dvojice, to kod Razija nije zabilježeno kao značajan događaj, budući da on Behauddina uopće ne spominje u svome djelu *Monāzerāt* (Rasprave). Uz to, Fahrudin Razi umro je 1209. godine, a Behauddin je s porodicom napustio Belh tek četiri godine nakon toga, tako da je malo vjerovatno kako je taj eventualni sukob bio razlog njegovog odlaska. (Opširnije o tome vidjeti: Lewis 2008: 59–60) I Rumijev sin, Sultan Veled, navodi kako se njegov djed Behauddin zamjerio s Muhammedom Harezmšahom zbog zavisti vladara prema ovome učenjaku i da je Behauddin doživio neprijatnosti od vladara. Kasnije je usnio san u kojem mu se Gospodar obratio riječima: “Idi iz te zemlje, jer ću ih brzo uništiti.” Zato se Behauddin počeo spremati za put na Hadždž i stalno napuštanje rodnog kraja, a već su bile počele dolaziti i prve vijesti o mongolskim upadima i osvajanjima. O tome vidjeti: Mowahhed 1387: 29.

⁷ Više o pripovijesti koja opisuje susret između Rumija i Attara vidjeti: Dākānī 1387: 76–83.

ostane neko vrijeme u tom gradu.⁸ Behauddin je tad halifu obavijestio o opasnosti od Mongola i kratko se zadržao u čuvenoj školi *Mustansiriji*. Poslije kratkog boravka, napustio je Bagdad i krenuo obaviti hodočašće. Po povratku se uputio u pravcu Sirije i neko vrijeme proboravio u Damasku i Halepu. Can potcrtava da je i u Damasku primljen veoma ljubazno i srdačno, ali se ni tu nije dugo zadržao, već je produžio prema Anadoliji. (2005: 18) Ipak, vjerovatnije je da Behauddin Veled ni u Iraku ni u Siriji nije uspio osigurati poziciju *hatiba* (xatīb) ili propovjednika, a najveća prepreka bila mu je to što mu arapski jezik nije bio maternji. Behauddin jeste znao arapski jezik, mogao je bez poteškoća pisati i komunicirati na njemu, ali je takmičenje u oratorstvu s izvornim govornicima arapskog jezika bila sasvim druga stvar. Zato se bilo lakše okušati na teritoriji gdje je perzijski bio jezik komunikacije među učenim ljudima, jezik dvora i jezik javnih govora, a takva je bila Anadolija pod vlašću Seldžuka. Dakako, mogao se nakon hodočašća vratiti u Iran – ako ne u Horasan, onda barem u gradove kao što su Širaz ili Tabriz – ali se odlučio za Anadoliju, najvjerovatnije zbog političke stabilnosti koja je tamo bila ipak veća nego u gradovima na području Irana. Možda je imao i želju za promoviranjem islamskih učenja na novoosvojenim teritorijama u Maloj Aziji, gdje kršćanski Grci, Armeni i Turkmeni još uvijek nisu bili prihvatili islam. (Lewis 2008: 75)

Uglavnom, nakon boravka u Siriji, Behauddin se neko vrijeme zadržao u Malatyi, ali se ubrzo zatim uputio prema Erzincanu, gdje je vladao *Fahrudin Behramšah* (Faxroddīn Bahrāmšāh), jedan od najmoćnijih vladara tog vremena i veliki poštovatelj Behauddina Velede (Forūzānfar 1387: 48).⁹ U malom gradu Akşehiru, koji je bio u

⁸ Hroničari naširoko opisuju boravak Behauddina i njegovih saputnika u Bagdadu, ali u njihovim navodima ima i mnogo pretjerivanja. Navodi se i Behauddinov srdačan susret s čuvenim učenjakom tog vremena, *Omerom Suhraverdijem* (‘Omar Sohrawardī), koji ga je posebno cijenio i koji ga je smatrao jednim od najvećih učenjaka vremena. Zatim biografi spominju kako je Behauddin održao čuveni govor poslije kojeg ga je halifa obilato darovao, ali je on odbio taj dar, itd. Vidjeti npr.: Ğāmī 1382: 460; Can 2005: 16–17.

⁹ Behramšah se također spominje kao veliki poštovatelj i zaštitnik pisane baštine na perzijskom jeziku u Maloj Aziji. Jedan od čuvenih perzijskih klasičnih pjesnika, *Nizami Gendžei* (Nezāmī Ganġe’ī), svoju prvu poemu *Maxzan al-asrār* poslao je ovome vladaru i spjevao mu tim povodom panegirik. Behramšah je obilato darovao Nizamija za ovu poemu i panegirik spjevan u njegovu čast, na što su se njegovi bliži saradnici pobunili, protumačivši taj postupak kao pretjerivanje. Vladar se nije složio s njima

blizini Erzincana, Behauddin je proveo oko četiri godine kao *predavač* (modarres) u medresi. Grad Erzincan i njegova okolina bili su naseljeni uglavnom Armenima, pa je Rumi za vrijeme boravka na tom području imao dovoljno prilike da se upozna s kulturom i običajima tog naroda. Za vrijeme njihovog boravka u Akşehiru, Mongoli su osvojili Belh i porušili ga do temelja, što se desilo 1219. godine. Budući da se medresa u Akşehiru izdržavala od ličnih donacija Behramšaha i njegove žene, Behauddin Veled nakon njihove smrti sa svojom porodicom napušta taj grad i dolazi u Larendu, kasnije poznat kao Karaman, koji se nalazio oko 100 kilometara jugoistočno od Konje.

Grad Larendu osvojen je od strane Seldžuka tek malo ranije, 1216. godine, a Seldžuci su na novoosvojena područja naseljavali turkmenska plemena iz Horasana kako bi islamizirali grad. U Larendu je još uvijek živio znatan broj Grka, koji su pisali “na turskom jeziku grčkim pismom” (Lewis 2008: 71). U Rumijevoj poeziji spominje se ukusno voće iz Larende, ali se generalno malo zna o Behauddinovom boravku u ovome gradu, osim toga da je u njemu s porodicom proveo sedam godina. Zna se još da je u Larendu umrla Rumijeva majka, a ubrzo poslije njene smrti Dželaluddin se na nagovor oca prvi put oženio, kad mu je bilo sedamnaest godina. Žena mu je bila *Gouher hatun* (Gouhar xātūn), kćerka *Šerefuddina Lalea* (Šarafoddīn Lāle) iz Semerkanda, koji je poznao porodicu Behauddina Velede otprije i pratio ih na putu od Horasana prema zapadu. S njom je Rumi dobio dva sina, Sultan Velede i Alauddina.

Godine 1229, na poziv seldžučkog vladara *Alauddina Kejkubada* (‘Alā’oddīn Keiqobād) (vladao 1219–1237.), Behauddin se seli u Konju, prijestolnicu seldžučke države. Na seldžučkom dvoru u Konji preovladavala je iranska kultura, a zvanični jezik dvora bio je perzijski. Sam grad i njegova okolina bili su naseljeni pripadnicima različitih naroda i sljedbenicima različitih religija. Još u 12. stoljeću zabilježeno je da su u njemu većinu stanovništva činili Grci, a pored njih, tu su bili još Armeni i Jevreji. U izvorima se spominju još i Turci, ali se u 12. stoljeću pod

i naveo im je poznati događaj s Firdusijem i Mahmudom od Gazne. Naime, Firdusi je spjevao svoju *Šahnamu* i posvetio je Mahmudu, ali pošto se ta knjiga njemu nije svidjela, nije pjesnika nagradio kako je ovaj zaslužio ili kako je očekivao. Behramšah je kritizirao taj Mahmudov postupak i nije želio postupiti na isti način. (Riyāhī 1369: 33–34) Taj je podatak bitan jer govori o poštovanju spram perzijskih pjesnika, te o prestižu iranske kulture općenito u Maloj Aziji.

Turcima vjerovatno podrazumijevaju svi muslimani. Naseljavanja većeg broja turkijskih plemena zabilježena su početkom 13. stoljeća, a nakon invazije Mongola u ovome gradu svoje utočište našli su i mnogi Iranci, koji su bježali pred njima. Osim tih naroda, zna se da su u Konji i njenoj okolini živjeli i Arapi i Kurdi.¹⁰ To je inače bilo vrijeme goleme političke nestabilnosti, što se odrazilo na svakodnevni život svih slojeva društva. Stalna prijetnja bili su Mongoli s istoka, posebno zato što su Seldžuci pružili utočište Harezmidima, koji su i započeli sukob s Mongolima u Horasanu i bili direktni povod za njihov napad na islamski svijet. I sama Anadolija bila je u velikim problemima. Vođeni su ratovi između seldžučke države i Bizanta, ali i između Seldžuka i Karamanida, druge dinastije turkijskog porijekla. Gölpınarlı navodi kako je to bilo vrijeme kad su ljudi često mijenjali čak i svoju religiju. U ovisnosti od toga ko je vladao njihovim područjem, oni bi prihvatili onu religiju koja im je garantirala da će plaćati manje namete. Zabilježeni su slučajevi kad bi Seldžuci osvojili neki grad od Bizantinaca da njegovo domicilno stanovništvo pređe na islam. Pošto su Bizantinci nešto kasnije uspostavili dobre veze sa Seldžucima, zabilježeno je također da su sinovi seldžučkog vladara *Izzuddina Keikavusa* ('Ezzoddīn Keikāwūs), tražeći utočište od Karamanida, prešli na kršćanstvo, a jedan od njih bio je uzeo ime kralj Konstantin. Takav potez slijedili su i mnogi ljudi oko njega, brinući se najviše za svoj sopstveni položaj. Kršćani koji su nosili ime *Konyar* bili su ustvari skupina koja je bila prešla na islam pa ponovo na kršćanstvo. Te veze između Seldžuka i Bizantinaca pogodovala su širenju grčkog jezika među muslimanima u Anadoliji, a naročito na područjima oko grada Konje. Na nekim su područjima i obični ljudi muslimani govorili grčki jezik, ali su ga znali i neki učeni ljudi. (Gölpınarlı 1384: 60–61) U takvoj sredini Rumi je mogao dobro upoznati sve ljudske različitosti i stvarnu ljudsku narav u najiskrenijem obliku, koja je u prvi plan izbijala pod teškim životnim okolnostima i stalnim političkim i društvenim promjenama.

Behauddin je u Konji toplo primljen od Kejkubada i njegovog učenog vezira *Muinuddina Pervanea* (Mo'īnoddīn Parwāne), koji je kasnije postao jedan od Rumijevih najpoznatijih poštovalaca.¹¹ Rumijev otac

¹⁰ O tome više vidjeti: Goodvin 199: V: 253a.

¹¹ Pervane je kasnije postao Rumijev učenik i pristalica. Često ga je dolazio slušati, a najviše se spominje u Rumijevom djelu *Tajne uzvišenosti*. Vidjeti: Rumi 2011.

ubrzo je zauzeo visok položaj među naučnicima, postao je predavač u medresi *Altunpa* i hatib u centralnoj džamiji u Konji, ali je svega dvije godine nakon dolaska u taj grad umro.

Rumi je trebao imati devet godina kad je boravio u Bagdadu, a sa deset godina već je bio u Anadoliji. Sa četrnaest ili petnaest godina preselio se u Larendu, a sa dvadeset dvije u Konju. Kako se može i vidjeti iz njegova životopisa, već tada bio je stekao golemo životno iskustvo i upoznao mnogo različitih naroda i ljudi. Međutim, uprkos stalnim putovanjima, njegovo obrazovanje nije bilo zapostavljano. Najvjerojatnije je još kao dječak prisustvovao i predavanjima svoga oca i sjedio pored njega. Po tradiciji svojih predaka, veoma rano počeo je izučavati nauke koje su se podrazumijevale u tom vremenu, a obrazovanje je uključivalo arapsku gramatiku, prozodiju, Kur'an, pravo, načela pravne nauke, Hadis, tumačenje Kur'ana i još neke znanosti. Kad je njegov otac umro 1231. godine, Rumi je bio priznat učitelj u tim oblastima. Zato ne iznenađuje što je, zahvaljujući njegovoj erudiciji, već sa dvadeset četiri godine bio pozvan da naslijedi dužnosti svoga oca kao propovjednik i *pravnik* (faqīh). (Chittick 2005: 20) Kada je preuzeo dužnosti svoga oca, morao je već biti upoznat s duhovnim tehnikama i ezoterijskim znanostima sufizma. Pošto je već bio na glasu kao sufijski učitelj, jasno je da su mu mnogi aspekti tog učenja bili bliski i poznati. Ipak, formalno upoznavanje sa sufizmom započeo je kad je u Konju došao *Burhanuddin Muhakkik Tirmizi* (Borhānoddīn Mohaqqeq Termezī), nekadašnji Behauddinov učenik, a tad već poznati sufijski. Rumi prihvata Burhanuddina za svoga učitelja, a ovaj ga šalje u Halep i Damask, gradove što su u to vrijeme bili stjecište velikog broja učenih ljudi, posebno iz Horasana i Transoksanije, koji su već bili pali pod mongolsku vlast. Tamo je Rumi proširio svoja znanja u egzaktnim naučnim disciplinama, a Burhanuddin ga po povratku dobro upoznao sa *sufizmom* (tasawwof) i *islamskim gnosticizmom* (‘erfān). U Siriji je ukupno boravio oko sedam godina, što mu je bilo i više nego dovoljno da izuči nauke svoga vremena, ali i da odlično ovlada arapskim jezikom, koji je i prije učio i znao.

Godine 1240. umire i Burhanuddin, a Rumi se nakon njegove smrti uglavnom posvetio propovijedanju i podučavanju. Tad se već proćuo glas o njemu kao o priznatom učitelju, a sam je nastavio duhovne prakse kao sufijski sljedbenik. Međutim, iako je prolazio duhovne postaje sufijskog puta, to ipak nije značajnije utjecalo na njegov izvanjski život; Rumi je zadržao uobičajene aktivnosti i glas ozbiljnog i poštovanog

učitelja. (Chittick 2005: 20–21) U međuvremenu mu je umrla prva žena, pa se ponovo oženio, ovaj put ženom po imenu *Kerra hatun* (Karrā xātūn). Pošto je Kerra grčko ime, vjerovalo se da je ona bila Grkinja, ali su u posljednje vrijeme Rumijevi biografi porijeklo njena imena počeli smatrati nedostatnim argumentom za tvrdnju da je bila grčkog porijekla. Tako Can navodi kako je njeno ime bilo grčko, ali da je sama bila Turkinja (2005: 22). Lewis opet piše kako je riječ *kerra* bila ime ili titula, te samo na osnovu toga pomalo ishitreno zaključuje da Kerra nije bila Grkinja (2008: 122). Kako god bilo, ova dva navoda dovoljna su da se sumnja u njeno grčko porijeklo, ali ne i da se zaključi kako nije bila Grkinja.

Godine 1244. u Konju je došao zagonetni *Šemsuddin Tabrizi* (Šamsoddīn Tabrīzī), a susret s njim u potpunosti je promijenio Rumija. O Rumijevom susretu sa Šemsom ispričane su mnoge legende i priče, ali je sigurno to da je Šems privukao Rumija svojim izvrednim sufijskim raspravama i diskusijama (Džaka 319 :1997). Utjecaj Šemsa na Rumija bio je od odsudne važnosti, jer ga je preobrazio iz trijeznog pravnik u opijenog slavitelja tajanstva božanske Ljubavi (Chittick 2005: 21). Rumi je promijenio svoj pogled na svijet, a ponajprije odnos prema znanostima koje je izučavao prije nego se sreo sa Šemsom. Sada je Šems postao Rumijev duhovni vođa i od dotadašnjeg predavača i učenjaka načinio od njega sasvim drugog čovjeka, probudivši u njemu pjesnika i raspalivši ljubav prema jednom Voljenom. Od čuvenog učitelja iz Konje nastao je zaljubljeni i nemirni derviš. (Džaka 1997: 319) Koliko se Rumi promijenio, pokazuje činjenica da je vratio dokument o svome postavljenju za predavača i propovjednika, što je ustvari simboliziralo njegov stav o životu koji je prethodno vodio i prema znanju koje je dotad imao. Takav Rumijev odnos prema Šemsu izazvao je zavist kod njegovih pristalica, pa su oni vršili stalni pritisak na Šemsa da napusti Rumija. Nakon intenzivnog druženja u razdoblju od jedne ili dvije godine, Šems iznenada napušta Konju, ali mu je Rumi stalno slao pisma, moleći ga da se vrati. Na kraju je po njega poslao svoga sina Sultan Veleđa pa je Šems pristao i vratio se nazad. Međutim, kratko poslije toga, 1247. godine, Šems nestaje i nikada više nije viđen. Nije poznato da li je sam napustio Konju ili je eventualno ubijen od strane Rumijevih učenika. Zna se da je Rumi uporno tražio svoga učitelja, čak je putovao i u Damask kako bi ga pronašao, ali nije imao uspjeha u tome pa se konačno smirio. U svakom slučaju, Šems je našao svoje mjesto u Rumijevom srcu i postao

temom brojnih gazela u njegovom *Divanu*, koji čak nosi ime po Šemsu.¹² Traganje i čežnja za Šemsom načinili su od njega pjesnika koji se identificirao s nestalim voljenim i na taj način ponovo ga nalazio u sebi. Zato on – za razliku od većine perzijskih pjesnika – ne završava gazele svojim imenom, što je bio običaj, već uglavnom spominje ili ukazuje na Šemsa. Nakon Šemsovog nestanka, Rumi nije nastavio propovijedati širem krugu slušateljstva, već je pažnju usmjerio na podučavanje sufija.

Nakon toga, u potrazi za novim učiteljem, uspostavio je duhovnu vezu sa *Salahuddinom Zarkubom* (Salāhoddīn Zarkūb Qūnyawī), koji se rodio i čitav život proveo u Konji i vjerovatno je bio Turčin. Pošto je Zarkub bio jednostavan i čak nepismen – a Rumi ga je bio odredio za svoga nasljednika – to je izazvalo nezadovoljstvo kod njegovih ostalih pristalica¹³, pa je Rumi vezu s njim učvrstio tako što je svoga sina oženio njegovom kćerkom *Fatime hatun* (Fāteme xātūn)¹⁴.

Poslije Zarkubove smrti, Rumi se vezao za *Hasana Husamuddina Čelebija* (Hasan Hosāmoddīn Čalabī), koji je s njim ostao do kraja života. Biografi se uglavnom slažu kako je Husamuddin bio porijeklom Kurd iz Urumije. (Vidjeti: Ebrāhīmī 1379: 424; Džaka 1997: 320) Tako je nakon Šemsa, koji je bio Iranac, i Zarkuba, koji je bio Turčin, stiglo vrijeme da Rumi najprisnije bude vezan uz jednoga Kurda. To posljednje prijateljstvo značajno je po tome što je Husamuddin naveo Rumija da napiše svoje najpoznatije djelo, *Mesneviu*. Ustvari, *Mesnevi* je najbolja uspomena na vrijeme koje su zajedno provela njih dvojica. Husamuddin je primijetio kako Dželaluddinovi sljedbenici i drugovi većinu vremena provode čitajući djela Feriduddina Attara i Sanaija. Iako je već postojao Rumijev *Divan* koji je sadržavao velik broj gazela, još uvijek sam Rumi

¹² *Divan* se spominje po tri imena: *Dīwān-e kabīr* (Veliki divan), *Dīwān-e Šams* (Šemsov divan) i *Gazaliyyāt-e Šams* (Šemsovi gazeli). Vidjeti: Karahalilović 2011: x.

¹³ Čitavo jedno poglavlje u knjizi *Tajne uzvišenosti* posvećeno je Salahuddinu Zarkubu i nekima koji su se bunili zbog takvog Rumijevog odnosa prema njemu. (Vidjeti: Rumi 2011: 139–141) Neki izvori navode kako zlatar Salahuddin nije bio u stanju bez greške proučiti ni prvu suru iz Kur’ana, Fatihu, pa su Rumijevi sljedbenici zažalili zbog Šemsovog nestanka. Kakav je god bio, Šems je bio obrazovan čovjek i na neki način mogao je biti prihvaćen. Vidjeti: Šimel 1389: 46.

¹⁴ Fatimu hatun Rumi je mnogo volio i cijenio. Često je svome sinu savjetovao da je pazi i da je ne povrijedi. Čak je u jednom pismu svojoj snahi napisao: “Ako vas moj dragi sin Behauddin bude zlostavljao, uistinu i opet uistinu, srce ću mu iščupati.” Vidjeti: Mowahhed 1387: 62–65.

nije bio napisao djelo koje bi opisalo osnovne istine sufizma i objasnilo *put duhovnog usavršavanja* (solūk). Zato je Husamuddin, kad je jedne večeri zatekao Rumija samog, zatražio od njega da napiše djelo poput Sanaijevog *Vrta istine* (Hadīqe al-haqīqe) ili Attarovog *Govora ptica* (Manteq al-teir). Rumi je odmah Husamuddinu dao osamnaest stihova, a to je čuvenih osamnaest početnih stihova *Mesneviye*, koji se još nazivaju i *Lament naja* (Neināme). Husamuddin je također imao ogroman utjecaj na Rumija, a taj se utjecaj donekle može uspoređivati i s onim koji je ranije na Dželaluddina imao Šems Tabrizi. Najbolji dokaz toga jeste činjenica da se Rumijev temperament po drugi put snažno probudio nakon što se bio smirio nakon rastanka sa Šemsom, kao i to da je pisanje *Mesneviye* bilo zaustavljeno neko vrijeme, u kojem je Husamuddin bio odsutan.¹⁵ Rumi se nije mogao smiriti ni danju ni noću, već je samo mislio o pisanju *Mesneviye*. Navečer bi zajedno sjedili, Dželaluddin bi recitirao stihove, a Husamuddin bi ih zapisivao te ih potom naglas čitao. Nekada su zajedno ostajali sve dok ne bi svanulo, provodeći vrijeme u razgovoru ili pak pisanju stihova.

Kao što se mogli i vidjeti, Dželaluddin Rumi za svoga života upoznao je ljude različitoga porijekla i družio se s mnogima koji nisu pripadali njegovom narodu ili čak slijedili vjeru koju je on slijedio. Zbog toga je i za života bio cijenjen od običnih ljudi različitoga porijekla, a to je poštovanje njegovom smrću samo poraslo. Umro je 1273. godine. Biografi prenose da je njegovoj dženazi prisustvovao ogroman broj ljudi različitih uvjerenja, među kojima su bili muslimani, kršćani i Jevreji, priznajući tako Rumijev veliki duh tolerancije. (Džaka 1997: 320) Virani navodi isti taj podatak i citira stihove njegovoga sina Sultan Veleda, koji prenosi kako na Rumijevoj dženazi nisu bili prisutni samo njegovi sunarodnjaci, već i Turci i Grci (1999: 20). Sve to pokazuje da je Rumi bio veoma cijenjen od strane svih naroda i pripadnika svih religija koje su obitavale na području Male Azije. Poštovanje su mu za života iskazivali vladari, dvorjani i priznati naučnici tog vremena, kao što su bili *Fahrudin Iraki* (Faxroddīn ‘Erāqī), *Nedžmuddin Razi* (Nağmoddīn Rāzī) i drugi. Možda je najzanimljiviji podatak o njegovim suvremenicima

¹⁵ Na samome početku drugoga sveska *Mesneviye* Rumi govori kako je ona bila malo odgođena, ali je njeno pisanje nastavljeno pošto se Husamuddin iz nebeskih visina spustio na Zemlju. Ti stihovi najbolje potvrđuju koliki je utjecaj Husamuddin Čelebi imao na Rumija u vrijeme nastanka njegova najpoznatijeg djela.

Rumijev eventualni susret sa Sadijem Širazijem, jednim od najvećih perzijskih prozaista i pjesnika u isto vrijeme. Džaka spominje taj susret, tvrdeći da je Sadi dolazio iz Širaza u Konju kako bi razjasnio značenje nekih riječi (1997: 320). Mora se priznati da se ova tvrdnja mora uzeti s rezervom, jer je malo vjerovatno da je jedan Sadi imao problema sa značenjem nekih riječi te da je zbog toga dolazio u Konju kod Rumija. Sadijeva eventualna posjeta Rumiju svakako bi imala neke druge razloge. Navodeći najranije izvore o tom susretu – Aflākijevo djelo *Manāqeb al-‘ārefīn* i djelo *‘Aḡā‘eb al-boldān*, kojem ne navodi autora – i razgovore koji su vođeni među njima dvojicom, Forūzānfaz zaključuje kako se ne može sa sigurnošću ustvrditi da se taj susret desio. Međutim, budući da ga opisuju dva različita djela, koja su sigurno imala različite izvore, ne može se ni isključiti da su se dva pjesnika sreli. Ako je Sadi i dolazio u Konju, to je vjerovatno bilo za vrijeme jednog od njegovih brojnih putovanja prije nego se vratio u svoj rodni Širaz i posvetio se pisanju svojih djela. (1387: 191–199)

Nema nikakve sumnje da je Rumi, kako za života tako i nakon svoje smrti, bio veoma cijenjen ne samo kod učenih ljudi i svojih pristaša, nego je uživao ugled i kod običnih stanovnika Konje i njene okoline.

Isto tako, nema sumnje da je bogato životno iskustvo i poznavanje različitih ljudi, koji su pripadali različitim kulturama i govorili različitim jezicima, ostavilo dubok trag na Rumijevo stvaralaštvo. Znanje različitih jezika i poznavanje ljudi različitoga porijekla našlo je refleksiju i u njegovim djelima u obliku poezije na različitim jezicima, ponajprije u njegovom *Divanu*, pa onda i *Mesneviji*. Međutim, od svih njegovih djela u *Mesneviji* se ipak najautentičnije ogleda Rumijevo golemo iskustvo ljudske raznolikosti. On je čitav svoj život proveo među pripadnicima različitih etničkih skupina, baštinicima različitih kultura, sljedbenicima različitih religija i govornicima različitih jezika, a takvo životno iskustvo iznjedrilo je *Mesneviju* kao djelo goleme tolerancije i prepoznavanja pluralizma u raznim oblicima. To je djelo ustvari najvjerodostojnije svjedočanstvo goleme raznolikosti i bogatog životnog iskustva koje je autor stekao. *Mesnevija* sadrži pripovijesti i kazivanja o ljudima različitoga porijekla, o njihovim karakterističnim vjerovanjima, običajima, umijećima ili specifičnim uvjetima života. Više od svih drugih djela ona se bavi ljudima i narodima s kojima je Rumi imao direktne kontakte i dijelio životni prostor, te je stoga vrijedan izvor za proučavanje folkloru naroda koji su živjeli na prostoru Anadolije, posebno grada Konje i

njegove okoline. Mnoge priče i stihovi u *Mesneviji* dokaz su Rumijevog odličnog poznavanja običaja i navika raznih naroda i pripadnika različitih grupa i skupina. To jesu često kazivanja i pripovijesti sekundarnog značaja i nerijetko predstavljaju samo “scenu” za izvođenje zaključaka koji imaju veze s nekim učenjima sufizma, ali svejedno sadrže obilje podataka neprocjenjivih za izučavanje vremena i mjesta na kojem je samo djelo nastalo ■

The Life of Jalaluddin Rumi: Direct Experience of Human Diversity

Munir Drkić

Summary

This paper offers a particular overview of the life of Jalaluddin Rumi, the famous 13th century Persian poet and Islamic gnostic. The paper presents Rumi's origin, his early life, his journey from his native Belha in Khorasan, to Konya in Asia Minor, and his life in Konya; his contacts with different personalities of his time and how those contacts left their mark. The time this poet and gnostic lived in was the time of major societal changes in the Islamic world and the region where he spent most of his life, and this paper touches upon that as well.

The author wishes to emphasise in particular the direct and enormous experience of human diversity as a particularly important element in Rumi's life. This experience determined the nature of his work, again best evident in *The Masnavi*, the piece that he aimed at his followers and readers of his poetry, in order to transfer his message and show the right path in life. Rumi spent his entire life among different ethnic groups, different cultures, religions and languages, and this experience helped him shape *The Masnavi* as a piece treasuring enormous tolerance and recognition of pluralism in all its different forms ■

Literatura:

- Aflākī, Šamsoddīn Ahmad (1959). *Manāqeb al-‘ārefīn*. Bā tashīhāt wa hawāšī wa ta‘liqāt be kūšeš-e Tahsīn Yāzeği. Ānqare: Čāpxāne-ye Anğoman-e Tārīx-e Tork.
- Can, Şefik (2005). *Fundamentals of Rumi’s Thought. A Mevlevi Sufi Perspective*. English translation by Cuneyt Eroglu, Zeki Saritoprak. New Jersey: The Light Publications.
- Chittick, William (2005). *Sufijski put ljubavi. Rumijeva duhovna učenja*. S engleskog preveo prof. dr. Rešid Hafizović. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”.
- Dākānī, Parwīz (1387/2008). *Šams-e man wa Xodā-ye man: pažūhešī darbāre-ye zendegī-ye Moulānā wa erdebāt-e ‘erfānī-ye u bā Šams-e Tabrīzī*. Tehrān: Našr-e ‘elmī.
- Džaka, Bećir, (1997). *Historija perzijske književnosti*. Sarajevo: Naučno-istraživački institut “Ibn Sina”.
- Ebrāhīmī, Mīr Ġalāl (1379/2001). *Šarh-e tahlīlī-ye a‘lām-e Masnawī*. Tehrān: Entesārāt-e Eslāmī.
- Forūzānfar, Badī‘ozzamān (1387/2008). *Moulānā Ġalāloddīn Mohammad Moulawī*. Čāp-e sewwom. Tehrān: Entesārāt-e Mo‘īn.
- Golpīnārī, ‘Abdol-Bāqī (1384/2005). *Moulānā Ġalāloddīn: zendegānī, falsafe, āsār wa gozīde‘ī az ānhā*. Tarğome wa touzīhāt: Toufiq Sobhānī, Čāp-e čahārom (čāp-e awwal 1363/1984). Tehrān :Pažūhešgāh-e ‘olūm-e ensānī wa motāle‘āt-e farhangī.
- Goodvin, G. (1999). “Konya”. U: *The Encyclopaedia of Islam*. CD-ROM Edition. Leiden: Brill NV.
- Grenet, Franz (1988a). “Bactria”. *Encyclopaedia Iranica*. Online Edition. Članak je dostupan na internet-stranici: <http://www.iranicaonline.org/articles/bactria>
- Grenet, Franz (1988b). “Balk”. *Encyclopaedia Iranica*. Online Edition. Članak je dostupan na internet-stranici: <http://www.iranicaonline.org/articles/balk-town-and-province>
- Ġāfariyān, Rasūl (1378/1999). *Tārīx-e Īrān-e eslāmī: az yūreš-e Moğūlān tā zawāl-e Torkamānān (Qarn-e haftom tā nohom-e heğrī)*. Tehrān: Mo‘assese-ye farhangī-ye “Dāneš wa andīše”.
- Ġāmī, Nūroddīn ‘Abdorrahmān (1382/2003). *Nafahāt al-ons men hazarāt al-qods*. Moqaddame, tashīh wa ta‘liqāt: doktor Mahmūd ‘Ābedī. Tehrān: Entesārāt-e Ettlē‘āt.
- Karahalilović, Namir (2011). “Tajne uzvišenosti – Dželaluddin Rumi kao prozaist”. U: Rumi, Dželaluddin. *Tajne uzvišenosti*. Prijevod na bosanski: Munir Drkić. Sarajevo: Bookline.
- Lewis, Franklin D. (2008). *Rumi: past and present, East and West. The Life, Teachings and Poetry of Jalāl al-Din Rumi*. First edition 2000. Oxford: Oneworld Publications.
- Mostarac, Fevzi (2003). *Bulbulistan*. Prijevod s perzijskog; Džemal Čehajić. Stilizacija: Džemaludin Latić. Sarajevo: Kulturni centar I. R. Iran u BiH.
- Mowahhed, Mohammad ‘Alī (1387b/2009). *Qesse-ye qessehā. Kohantarīn rewāyat az māğarā-ye Šams wa Moulānā*. Tehrān: Našr-e Kārname.
- Riyāhī, Amīn (1369/1990). *Zabān wa adab-e fārsī dar qalamrow-e ‘Osmānī*. Tehrān: Šerkat-e entesārātī-ye Pārōng.
- Rumi, Dželaluddin (2011). *Tajne uzvišenosti*. Prijevod s perzijskog i arapskog Munir Drkić. Sarajevo: Bookline.
- Soltān Walad, Bahā‘oddīn Walad (1315/1936). *Waladnāme: Masnawī-ye Walad*. Tashīh-e Ġalāl Homā‘ī. Tehrān: Eqbāl.

- Šimel, Āne Mārī (1389/2010). *Šokūh-e Šams. Seirī dar āsār wa afkār-e Moulānā*. Motarġem Hasan Lāhūtī. Ćāpe šešom, ĉāp-e awwal 1367/1998. Tehrān: Entešārāt-e ‘elmi wa farhangī.
- Virani, Nargis (1999). “*I am the Nightingale of the Merciful*”. *Macaronic or Upside-down?: The Mulamma’āt of Jalāl al-Dīn Rūmī*. Unpublished doctoral dissertation. Cambridge (Massachusetts): Harvard University.
- Zarrīnkūb, ‘Abdol-Hosein (1381/2002). *Pelle pelle tā molāqāt-e Xodā*. Ćāp-e bīstom. Tehrān: Entešārāt-e ‘Elmī.